

КРИМ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ (1940–2015):

ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ. 2-ГЕ ВИД. /

**УПОР.: О.Г.БАЖАН, О.В.БАЖАН, С.М.БЛАЩУК,
Г.В.БОРЯК, С.І.ВЛАСЕНКО, Н.В.МАЯКОВСЬКА. –
К.: Кліо, 2016. – 1092 с.**

До видання включено переважно документи офіційного походження, що характеризують важливі аспекти суспільно-політичних трансформацій на теренах Кримського півострова в 1940–2015 рр. Значення цього збірника для формування джерельної бази досліджень указанного регіону обумовлюється передовсім, звичайно ж, гострополітичною актуальністю (анексія краю Росією), а також тим, що Крим упродовж

усіх років незалежності України був специфічним і по-особливому проблемним для урядів нашої держави.

Збірник сформовано в основному з документів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву в Автономній Республіці Крим. Для забезпечення повноти документальної картини упорядники включили до збірника певну частину опублікованих раніше матеріалів, присвячених історії кримських татар, кримськотатарському національному руху. Із 309 документів, розміщених у виданні, 230 публікуються вперше (с.6). На думку упорядників, виданий збірник слід розглядати як почин на шляху реалізації археографічного проекту з історії «кримського питання» в політиці керівництва СРСР, УРСР та України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

За тематикою опублікованих документів ключову частину збірника – розділи I, III і IV – присвячено питанням депортації народів Криму в роки Другої світової війни, кримськотатарському національному руху за повернення на історичну Батьківщину та проблемам адаптації репатріантів у роки незалежної України. Однак за обсягом – близько 680 с. – виділено для документів II частини, присвяченої економічним і культурним аспектам входження Криму до складу УРСР.

Добірка документів першої частини – «Депортації народів Криму у період Другої світової війни: етнічний та статистичний зріз» – розкриває свавілля сталінської репресивної системи у ході масових депортацій населення за етнічною ознакою, яка вочевидь розбігалася з декларованими режимом ідеологемами «інтернаціоналізму» та «дружби народів». Етнічна інженерія комуністичної системи стосувалася як цілеспрямованого волюнтаристського монтування нової національної карти регіону, так і програмування глибинних процесів російщення. Серед матеріалів збірника знаходимо й ключовий документ пов'язаної депортації кримських татар, запрограмованої постановою очолюваного

Й.Сталіним Державного комітету оборони СРСР від 11 травня 1944 р. (с.31–33). Вона розгорнулася в мультиетнічну депортацію, яка обернулася трагедією для кількох національних груп населення півострова. Документи розкривають зміст спеціальних розробок щодо організації та здійснення цієї нелюдської акції, її наслідки для зміни етнічної карти Криму й інших регіонів СРСР (с.18–78).

Упорядникам удалося виконати поставлене завдання: заповнити лакуни, які існують у вітчизняній історіографії щодо кількості депортованого населення в період Другої світової війни. Адже якщо про виселення кримських татар у травні 1944 р. відомо, то про переселення осіб німецької національності на початку німецько-радянської війни фактів менше. Уперше друкуються документи, які стосуються депортації 1942 р. італійських родин, виселення турків під час операції «Хвиля» в 1949 р., повторного виселення кримських татар, котрі потай повернулися на півострів після депортації.

Документи, що стосуються налагодження господарства Кримської області після її включення до складу Української РСР, висвітлюють організацію переселення з материкової України, протидію поверненню переселенців, заходи з будівництва Каховської ГЕС та Північно-Кримського каналу, створення МТС, організацію зрошення, садівництва, виноградарства, тваринництва, будівництво шляхів, водопровідних і каналізаційних мереж (особливо актуально для південного узбережжя півострова), благоустрій міст, забезпечення переселенців житлом, інші аспекти господарського життя. Навіть побіжний перелік і перше знайомство з документами засвідчує величезний внесок УРСР в облаштування, благоустрій, економічний розвиток Криму, аби ця територія на початку 1970-х рр. дійсно стала «всесоюзною оздоровницею». Відтепер дослідники матимуть у своєму розпорядженні величезний документальний матеріал для поглибленого висвітлення соціально-економічних процесів на теренах краю, його тісного зв'язку з материковою частиною України.

Третій розділ, присвячений боротьбі кримських татар за повернення на історичну Батьківщину, містить рідкісні документи та свідчення, які розкривають діяльність КДБ УРСР. У ньому також представлено доповідні записки, як боролися проти кримських татар співробітники КДБ радянського Узбекистану. Четвертий блок присвячено інтеграції кримських татар в українське суспільство, уміщено інформацію про причини того, чому українізацію Криму здійснити так і не вдалося.

Значний корпус документів і матеріалів, представлений у виданні, розкриває основні етапи кримськотатарського національного руху за повернення на історичну Батьківщину в 1950–1980-х рр., демонструє ставлення політичного керівництва УРСР, місцевих органів влади до розв'язання однієї з найгостріших національних проблем.

Збірник також містить розділ, в якому йдеться про адаптацію та інтеграцію репатріантів в українське суспільство. Постанови, розпорядження, звіти, листування державного керівництва дають уявлення про заходи, здійснені в 1991–2015 рр. для повернення, облаштування й відновлення прав депортованих кримських татар, болгар, вірмен, греків, німців.

Сьогодні можемо констатувати, що низка проблем кримськотатарського народу потребує вирішення. Це – не лише повернення боргів знедоленому народу, але й, у першу чергу, боротьба за деокупацію півострова, правове врегулювання статусу кримськотатарського народу та подальша інтеграція кримських татар в український соціокультурний простір. Тому особливо актуальними видаються документи 2014–2015 рр., пов'язані із захистом прав кримськотатарського етносу. Зокрема 17 квітня 2014 р. було ухвалено закон України №1223-VII «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою», котрий визначає статус осіб, депортованих за національною ознакою, установлює гарантії держави щодо відновлення їхніх прав, принципи державної політики та повноваження органів державної влади, місцевого самоврядування щодо відновлення прав цих людей. У законодавчому акті зазначається, що держава сприяє добровільному поверненню в Україну, адаптації та інтеграції в українське суспільство депортованих, створює умови для їх облаштування, забезпечення землею, житлом, для працевлаштування, освіти, збереження й розвитку етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності (с.1010–1011).

Позитивним у цьому напрямі слід також визнати президентський указ №841/2014 від 3 листопада 2014 р. «Про Положення про Уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу», де, окрім іншого, наголошується на тому, що кримськотатарський народ є корінним народом України («Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу забезпечує здійснення Президентом України повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав кримськотатарського народу як корінного народу України») (с.1018).

12 листопада 2015 р., через 71 рік після трагедії кримськотатарського народу, Верховна Рада України ухвалила постанову №792-VIII «Про визнання геноциду кримськотатарського народу». У ній ідеться не лише про вшанування пам'яті жертв депортації 1944 р., а й про здійснюваний Російською Федерацією етноцид, який розпочався після окупації Криму: системний тиск на кримськотатарський народ, репресії проти громадян України за національною ознакою, організація етнічно й політично вмотивованих переслідувань кримських татар, Меджлісу та Курултаю кримськотатарського народу на тимчасово окупованій території України (с.1020).

Відзначимо фахову роботу упорядників видання щодо відбору документів, їх систематизації. Особливо заслуговують на увагу вступні статті О.Г.Бажана до кожного розділу, де подається історичне підґрунтя та загальна характеристика документів окреслюваного періоду. Структура збірника неминуче передбачає продовження документальних видань із цієї актуальної теми, в яких розкривалися б інші ключові її проблеми. Власне, ні для кого не секрет, що основним збурювачем ситуації та інструментом реалізації політичних планів Кремля на півострові було російське населення, яке формувалося цілеспрямовано з певних соціальних груп: по-перше, із шовіністично налаштованих переселенців, які прийшли на землі депортованих кримських татар, а по-друге – із відставників радянської армії та органів держбезпеки СРСР, котрі й

створювали вибухонебезпечне середовище, сприйнятливие для новочасної путінської експансії. Сподіваємося, що такого характеру джерела будуть основним у формуванні наступного тому документів про суспільно-політичні процеси на Кримському півострові. Потреба у цьому впливає з того, що суспільні процеси у стратегічному регіоні визначаються не тільки, або не стільки, явищами соціально-економічного й господарського характеру (наприклад, освоєння засушливих степів, упровадження систем зрошення, розширення садівництва). Їх неможливо зрозуміти без урахування імперського спрямування політики Москви, а з іншого боку – імперсько-шовіністичним характером менталітету радянсько-російської воєщини та значного (якщо не переважного!) числа російських заселенців Криму.

До цього часу у суспільній аналітиці залишається не висвітленим інше важливе питання: а яким було становище українського населення Криму, як забезпечувалися його мовно-культурні та статусні потреби, якими завданнями визначалися напрямні політики щодо нього? Яка мета ставилася перед Кримським обкомом КПУ стосовно українців: підтримання їхньої національно-культурної самобутності чи російщення? А від цього залежало й те, наскільки українське населення мало інтелектуальний та організаційний потенціал для того, щоб опиратися російським шовіністам. Тим часом суспільно-політичні настрої у цьому середовищі й досі не з'ясовано.

У цьому ми вбачаємо наступне, і так само складне, завдання для формування наступної підбірки документів. На характері поданих матеріалів позначилися особливості фондоутворювачів – це передовсім структури Ради Міністрів УРСР, які займалися здебільшого проблемами господарського характеру. Тим часом загальнополітичні, до яких відносилися питання національної, освітньої, культурної політики, були компетенцією в першу чергу партійних органів. Тому наступний етап роботи неминуче потребує повнішого залучення документів обласного, міських і районних комітетів КПУ. В ідеалі ж дуже бажаними мали б бути матеріали політбюро й секретаріату ЦК КПРС і спеціальних комісій (інспекцій) ЦК КПРС, які відкривали б особливості ухвалення рішень, загальнополітичну оцінку ситуації у краї. Зі зрозумілих причин, а надто через закритість архівів Російської Федерації (особливо з таких дражливих питань) про подібні документи доводиться тільки мріяти... Також у подальших виданнях варто вмістити матеріали, які допомогли б дослідити «анатомію зради» в подіях 2014 р., під час окупації й анексії півострова.

Завдяки коштам видавництва «Кліо» та допомозі ДП «Кримський дім» збірник вийшов накладом 1000 прим. Беручи до уваги актуальність кримської проблематики у сучасному науковому й політичному дискурсі, вважаємо за необхідне видати за державної підтримки додатковий тираж.

А.Л.Зінченко (Київ),

О.О.Газізова (Київ)